TARTU ÜLIKOOL
RAKE
1632

KURITEOOHVRITE KAITSE JA KOHTLEMISE UURING

Aruande metoodika
August 2017

Eesti tuleviku heaks

Euroopa Liit
Euroopa
Regionaalarengu Fond

JUSTIITSMINISTEERIUM

Uuringu tellis justiitsiministeerium Euroopa regionaalarengu fondist. Uuringu koostas Tartu ülikooli sotsiaalteaduslike rakendusuuringute keskus RAKE.

Uuringu autorid: Kerly Espenberg
Maie Kiisel
Maarika Lukk
Anneli Soo
Aivi Themas
Elvo Themas
Anneli Villenthal

Viitamine: Espenberg, K., Kiisel, M., Lukk, M., Soo, A., Themas, A., Themas, E., Villenthal, A. Kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise uuring. (2017). Tartu: Tartu ülikool

Uuringu tiitellehel on autori loal kasutatud Edward von Lõnguse teost „Kannahabe ja Nõiakütt“.

Uuringu autorid tänavad tellija esindajaid Brit Tammistet, kes aitas palju kaasa uuringu valmimisele. Samuti täname nõu ja abi eest ohvriabi, politsei- ja piirivalveameti, prokuratuuri, advokatuuri ja kohtu esindajaid.

RAKE on võrgustikutüüpi rakendusuuringute keskus. Meie missioon on suurendada teadmisel põhineva otsustamise osakaalu Eesti ühiskonnas. Lisaks RAKE meeskonnale kaasame parima kvaliteedi tagamiseks oma uuringutesse valdkonnaeksperte nii Tartu ülikoolist kui ka vajaduse korral väljastpoolt. RAKE võrgustik hõlmab kõiki Tartu ülikooli sotsiaalteadlasi ning meditsiini-, loodus-, tehnika- ja humanitaarteaduste valdkonna esindajaid.

Kontaktandmed: RAKE
Lossi 36-312
51003, Tartu
www.rake.ut.ee

ISBN 978-9985-4-1040-0 (pdf)

1 Uuringu metoodika

Uuringus kasutati kombineeritud andmete kogumise ja analüüsimise meetodeid. Uuring viidi läbi novembrist 2016 augustini 2017. Uuringu läbiviimise metoodikat kajastab järgnev joonis 1.

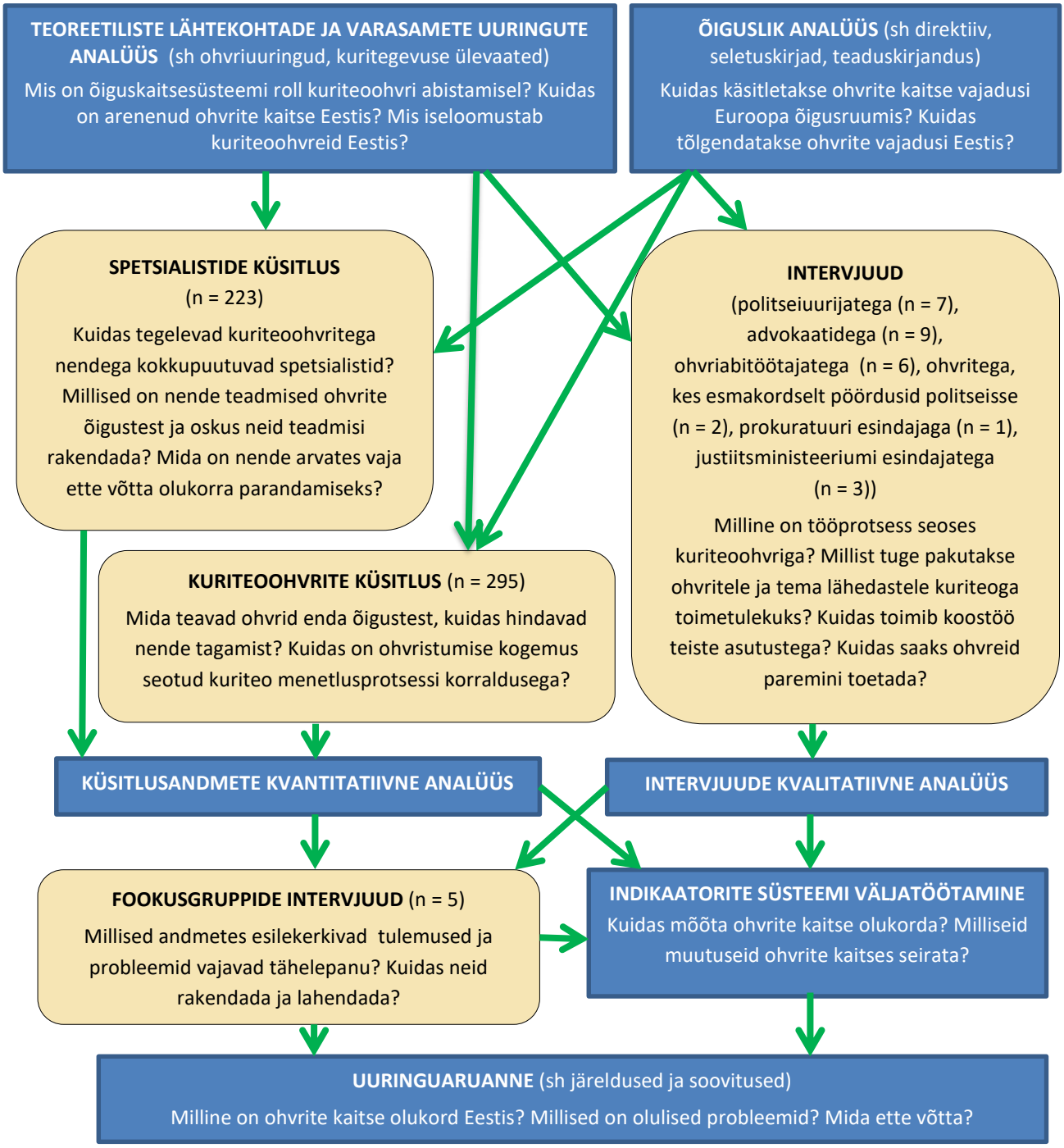

Joonis 1. Uuringu metoodika

Esmalt **analüüsiti teoreetilisi lähtekohti ja varasemaid uuringuid**, mille põhjal koostati ülevaade kuriteoohvrite kaitse ja kohtlemise tunnustatud põhimõtetest ja probleemidest nii Eestis kui teistes Euroopa riikides. Sekundaarallikate analüüsi põhjal loodi esmased politseitöötajate, prokuröride, kohtunike

ja ohvriabitöötajate (edaspidi spetsialistide) ja ohvrite küsimustikud ning Eesti ohvrite direktiivi rakendamise hindamiseks kasutatava indikaatorite süsteem.

Järgmise etapina teostati **õigusaktide analüüs**, kus uuriti kehtiva (nii eest kui ingliskeelse) direktiivi sõnastust ning direktiivi vastuvõtmisega seotud dokumente. EL-i poolt direktiiviga seatud eesmärke võrreldi Eesti õigusaktides kajastatuga ning selgitati välja, kas direktiiv on Eesti õigusesse täies ulatuses üle võetud.

Igapäevatöös kuriteoohvritega kokku puutuvate **spetsialistide seas viidi läbi küsitlus**, millega selgitati välja nende hinnangud oma teadmistele, koostööle erinevate süsteemi osalistega ning praeguse süsteemi tugevused ja arendamisvajadused. Spetsialistide küsimustikku testiti ja täiendati. Spetsialistide küsitluse üldkogumi moodustasid politsei- ja piirivalveameti ametnikud ning prokurörid, kes e-toimiku andmetel menetlesid perioodil 16.01.2016–16.12.2016 kuritegusid; samuti kriminaalasjadega tegelevad maa-, ringkonna-, ja riigikohtu kohtunikud ning ohvriabitöötajad. Spetsialistide veebiküsitlus viidi läbi ajavahemikul 11.05.–27.06.2017. Kokku saadeti küsimustik 1286 spetsialistile, nendest 1044 olid politseiametnikud, 115 prokurörid, 105 kohtunikud ja 22 ohvriabitöötajad. Vastamismäära tõstmiseks saadeti mittevastanutele meeldetuletusi ning helistati kohtunikele, prokuröridele ja ohvriabitöötajatele. Küsimustikule vastas kokku 49% abiprokuröridest, 67% ringkonna- ja vanemprokuröridest, 32% politseiametnikest ja –menetlejatest, 16% juhtidest politseis, 6% politseinikest, 15% uurijatest, 29% kohtunikest ja 50% ohvriabitöötajatest.

Spetsialistide küsitluse andmeid kontrolliti ja puhastati. Lõplikus andmestikus on kokku 223 spetsialisti vastused. Küsitlusandmed on anonüümsed. Uuringu eesmärkidest ja tellija soovidest lähtudes analüüsiti küsitluse tulemusi asutuse (politsei, prokuratuur, kohus, ohvriabi), piirkonna (lõuna, lääne, põhja, viru) ning ametikoha (politseitöötajatel ametnik ja menetleja, juht, politseinik, uurija ning prokuratuuri töötajatel abiprokurör, ringkonna- või vanemprokurör) lõigetes.

Ohvrite küsitlusega uuriti nende kogemusi ohvrite direktiivis ettenähtud õiguste tagamise praktikaga ning kuidas ohvristumise kogemus on seotud kuriteo menetlusprotsessi korraldusega. Ohvrite küsimustikku testiti ja täiendati. Küsitlus viidi läbi telefoni teel ning vastata oli võimalik nii eesti kui vene keeles. Ohvrite üldkogumi moodustasid inimesed, keda kuulati ajavahemikus 16.01.2016–16.12.2016 kriminaalmenetluses ohvrina üle (välja arvatud haavatavad sihtgrupid (alaealised, inimkaubanduse ohvrid), välismaalased ja juriidilised isikud), kokku 10 771 ohvrit. Uuringu jaoks vajalikud andmed (sh telefoninumber) olid e-toimikus olemas 3785 ohvril. Üldkogum jaotati piirkonna, soo, emakeele ja kuriteo liigi järgi rühmadeks, kokku moodustus 25 rühma. Iga rühmas valiti liikmeid edasi juhuvaliku teel, pidades silmas üldkogumile vastavat proportsionaalset esindatust. Juhuslikkuse näitaja järgi reastati igas rühmas andmed kahanevalt. 300 vastuse saamiseks võeti valimisse 2000 inimest, kellest 1520 võeti ühendust. Küsitluse läbiviimiseks edastas tellija uuringu läbiviijale valimisse sattunud inimeste eesnime ja e-toimikus sisalduva(d) telefoninumbri(d). Telefoniintervjuud ohvritega viidi läbi ajavahemikul 14.06–22.07.2017. Kontakt saadi 819 kannatanuga, 335 ohvril ei olnud telefoninumber kasutusel või asus väljaspool teeninduspiirkonda ning 366 juhul telefonile ei vastatud (kutsuv toon, kuid ei võetud vastu või kinnine toon). Keskmiselt kestis üks telefoniintervjuu 38 minutit.

Ohvrite küsitluse andmeid kontrolliti ja puhastati. Lõplikus andmestikus on kokku 301 kannatanu vastused ning neist analüüsiti 295, sest kuue vastanu puhul oli tegemist alaealise esindajaga, kes ei kuulu otseselt käesoleva uuringu sihtrühma. Küsitlusandmed on anonüümsed. Intervjuudes täpsustati üle vastamise keel ning kuriteo liik, mistõttu esineb väikseid erinevusi valimi ja vastanute rühmades. Uuringu eesmärkidest ja

tellija soovidest lähtudes teostati analüüs ohvri soo (mees, naine), vastamise keele (eesti ja vene), kuriteo liigi (isikuvastane, varavastane, muu) ja piirkonna (lõuna, lääne, põhja, viru) lõikes.

Nii spetsialistide kui ka ohvrite küsitluste andmete analüüsiks kasutati andmetöötlusprogramme SPSS, R-project ja MS Excel. Analüüsimeetoditena kasutati peamiselt kirjeldavat statistikat (sh sagedus- ja risttabelid) ning gruppide vaheliste erinevuste statistilise olulisuse kontrollimiseks Hii-ruut testi ja Fisheri täpset testi. Analüüsi tulemustes kirjeldati üldised jaotused ja toodi välja ainult statistiliselt oluliselt (olulisuse nivoo p=0,05) erinevad lõiked ja grupid (joonistel märgitud tärniga (*) ja rasvase tekstiga).

Lisaks viidi läbi ajavahemikul veebruarist juunini 2017 **intervjuud ohvriabitöötajate, politseiuurijate, kuriteoohvreid kriminaalmenetluses esindanud advokaatide ja muu sihtrühma esindajatega**. Kuue ohvriabitöötajatega viidi läbi viis intervjuud, millega koguti infot riikliku ohvriabitöö ja ohvriabitöötajate pakutava lepitusteenuse sisu, koostöö, praeguse süsteemi tugevuste ja arendamisvajaduste kohta. Seitsme politseiuurijatega viidi läbi neli intervjuud, mis keskendusid nende töö eesmärgi, prioriteetide ja sisu, koostöö ning praeguse süsteemi tugevuste ja arendamisvajaduste teemadele. Kuriteoohvreid kriminaalmenetluses esindanud üheksa advokaatide viid läbi kuus intervjuud, kus koguti infot, millistel juhtudel ja mis kriminaalmenetluse faasis on advokaate menetlusse kaasatud, kuivõrd hästi on kuriteoohvrite õigused kriminaalmenetluses kaitstud, mis on praeguse süsteemi tugevused ja arendamisvajadused. Politsei- ja piirivalveameti ametnikuga vesteldi uuringu algusfaasis politseitöötajate kohustustest ja praktikatest ohvritega ümberkäimisel, koolitussüsteemist ja ametijuhistest, (teisese) ohvristumise vähendamise võtetest ning veel ohvri kuriteokogemust puudutavatest ja eesseisvatest muudatustest politsei töös. Intervjuus prokuratuuri esindajaga keskenduti küsimusele, kuidas on kuriteoohvrite õigused Eestis kaitstud, millised on süsteemi kitsaskohad ja arendamisvõimalused, kuidas toimub prokuratuuri koostöö teiste kuriteoohvreid abistavate asutustega. Justiitsministeeriumi kolme esindajat intervjueerides keskenduti kuriteoohvrite õiguste kaitsmisele Eestis, süsteemi kitsaskohtadele ja arendamisvõimalustele, ohvrite direktiivi ülevõtmise rakendamisele Eesti õiguses ning muutustele, mis on plaanis kuriteoohvrite paremaks kaitseks lähemate aastate jooksul teha.

Kuriteoohvritega tehti mitu näost näkku intervjuud. Küsitluse kavandamisel tehti koostöös ohvriabiga kuriteoohvrite kaks grupiintervjuud, mille eesmärk oli mõista ohvristumise protsessi ning õiguskaitsesüsteemi rolli selle leevendamisel. Lisaks tehti juunis ja juulis kaks intervjuud politseisse esmapöördujatega, et paremini mõista, milline oli ohvrile protsess kuriteo toimumisest ütluste andmiseni.

Nii spetsialistide kui ka ohvrite küsitlustulemusi täiendati ohvriabitöötajate, prokuratuuri esindaja, politseiuurijate, ohvreid esindanud advokaatide, ohvrite ning muude sihtrühmade esindajate intervjuude analüüsiga, mis võimaldas uurimisküsimustele paremini vastata.

Indikaatorite süsteem, mis võimaldab hinnata ohvrite direktiivi rakendamise edukust Eestis, loodi ohvrite direktiivi struktuurist ja sisust lähtudes. Oluline indikaatorite tööriist on uuringus koostatud kuriteoohvrite ja spetsialistide küsimustikud. 2017. aasta uuringut saab seega kasutada baastasemena, mis võimaldab edaspidi kordusuuringutega vaadelda arenguid ajas. Koostatud indikaatorite süsteem, kus igale ohvrite direktiivi kuriteoohvrite õigusi puudutavale sättele on seatud mõõdetav indikaator, saadeti tutvumiseks ja täiendamiseks juhtide fookusgruppides osalejatele. Saadud tagasiside põhjal täiendati indikaatorite süsteemi.

Uuringu lõpus korraldatud **kuues fookusgrupis arutati kokku 30 valdkonna asjatundjatega** küsitluste, intervjuude ja dokumendianalüüsi tulemustest leitud probleeme ja nende lahendusvõimalusi. Neljas

intervjuus osalesid ohvriabitöötajad, politseiuurijad, prokurörid, kohtunikud ja kuriteoohvreid kriminaalmenetluses esindanud advokaadid ning kahes osalesid politsei- ja piirivalveameti, prokuratuuri, kohtu, justiitsministeeriumi ja advokatuuri juhid.

Lisaks moodustati ohvrite küsitluse andmete põhjal ülevaatlike andmete kajastamiseks olulisematest üksiktunnustest liittunnused järgmiselt:

- **Kuriteoga kaasnenud negatiivsete muutuste indeks** (küsimustiku küsimus 33) peegeldab kuriteo tagajärgede ulatust – kas tegu oli lihtsakujulise probleemiga (näiteks varaline kaotus) või ulatusid kuriteo mõjud ka tervisesse, lähisuhetesse, võimesse argieluga toime tulla jne. See tunnus käib ühte jalga üksikküsimusega, milles vastaja väljendab oma hinnangut kuriteo tõsidusele. Indeksi arvutamiseks on kokku liideti 8 kuriteo tagajärgi käsitleva üksikküsimuse vastused nii, et "jah"-vastus andis 1 punkti. Saadud tunnust lühendati järgnevalt: 0 = puudub, 1 = madal, 2–3 = keskmine, 4–5 = kõrge, 6–8 = väga kõrge.
- **Menetluses osalemiseks teha tulnud ümberkorralduste indeks** (küsimustiku küsimus 37) loeb kokku vastused, mis väljendavad menetluses osalemiseks teha tulnud täiendavaid pingutusi, näiteks vajadust teha ülemäära suuri rahalisi kulutusi või leida abistajaid, kes aitaksid kodust elu rööpas hoida. Indeksis liideti kokku 7 menetlusest osavõtmiseks teha tulnud muudatusi käsitleva üksikküsimuse vastused nii, et vastus "väga sageli" andis 2 ja "mõnikord" 1 punkti. Saadud tunnust lühendati järgnevalt: 0 = puudub, 1–2 = mõningane, 3–4 = keskmine, 5–14 = kõrge.
- **Õiguste teadmise indeks** (küsimustiku küsimus 19) ühendab vastused, mis väljendavad ohvri teadmisi sellest, millele tal menetluses täiendav õigus on (näiteks õigus võtta politseisse kaasa endale lähedane inimene). Et inimesed sageli ei mäleta, millisest allikast nad oma teadmised omandanud on, ei kasutatud tunnuses küsimusi selle kohta, kas või milline ametnik neile seda teavet jagas, vaid ainult seda, kas nad seda õigust teavad. Indeksis liideti kokku 12 kuriteoohvri õigusi puudutava üksikküsimuse vastused nii, et vastus "jah, teadsin sellist õigust" andis 1 punkti. Saadud tunnust lühendati järgnevalt: 0–5 = madal, 6–8 = keskmine, 9–11 = kõrge, 12 = väga kõrge.
- **Menetlusprotsessiga rahulolematuse indeks** (küsimustiku küsimus 24) ühendab need ohvrite vastused, mis peegeldavad selliseid menetluses saadud kogemusi, mis soodustavad täiendavat ohvristumist või muudavad menetluses osalemist keerulisemaks (näiteks ametivõimud vihjasid, et ohver võib olla juhtunus ise süüdi). Indeksi leidmiseks liideti kokku 16 ohvri kohtlemise kogemust peegeldava üksikküsimuse vastused nii, et 1., 2., 8., 11., 12., 14. ja 17. alaküsimuse "jah"-vastused andsid 1 punkti ning 3., 4., 5., 9., 10., 13., 15., 16. ja 18 alaküsimuse "ei"-vastused andsid 1 punkti. Saadud tunnust lühendati järgnevalt: 0,1 = puudub, 2–3 = madal, 4–5 = keskmine, 6–7 = kõrge, 8–14 = väga kõrge.

Ohvrite klastrite analüüsis, mis võimaldab etteantud tunnuste põhjal üles leida omavahel sarnased vastajad, kasutati kõiki nelja liittunnust. Andmete kao vähendamiseks kasutati lühendamata liittunnuseid. Viienda komponendina kasutati klastris üksiktunnust, mis mõõdab kuriteo ohvri subjektiivset hinnangut kuriteo mõju ulatusele (küsimustiku küsimus 32). Tabel 1 kajastab klasteranalüüsi komponentide keskmisi näitajaid klastrite lõikes.

Tabel 1. Klasteranalüüsi komponentide keskmised väärtused ohvrite klastrites

Üksik- ja liittunnustest klastri komponendid	Ohvrite klastrid ja klastrite aluseks olevate komponentide väärtused			
	Teadlik ja rahulolev, kergeim kuritegu ja põgus kokkupuude õiguskaitsega	Väheteadlik ja võrdlemisi rahulolev, kerge kuritegu ja põgus kokkupuude õiguskaitsega	Teadlik ja rahulolematu, raske kuritegu, menetlusest tingitult olulised ümberkorraldused elukorralduses	Väheteadlik ja rahulolematu, raske kuritegu, menetluse tõttu väga palju elukorralduslikke ümberkorraldusi
Hinnang kuriteo mõju ulatusele (1-ei mõjutanud üldse; 5-väga oluliselt)	2,99	3,15	3,98	4,09
Kuriteoga kaasnenud negatiivsete muutuste indeks (0-8 punkti)	1,83	1,95	4,33	4,50
Menetluses osalemiseks teha tulnud ümberkorralduste indeks (0-14 punkti)	0,75	O,57	5,67	6,41
Õiguste teadmise indeks (0-12 punkti)	10,21	4,81	9,06	3,82
Menetluskogemusega rahulolematuse indeks (0-14 punkti)	2,69	2,68	3,71	3,68
%	**51%**	**25%**	**16%**	**7%**
arv	**150**	**74**	**48**	**22**

Märkus: *Klasteranalüüsi komponentide väljendusvõimet klastrites iseloomustav ANOVA p=0,000 (kõik komponendid on loodud jaotuses usaldusväärse seletusvõimega)*

Allikas: ohvrite küsitlus, autorite arvutused